

DJETINJSTVO I MEKTEB U VJERSKIM OBIČAJIMA BOŠNJAKA¹

Elvir DURANOVIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
duranovic@iitb.ba

SAŽETAK: Autor u ovom radu predstavlja vjerske običaje Bošnjaka povezane s odrastanjem djeteta i njegovim pohađanjem mekteba u savremenom kontekstu. U fokusu rada su završni ispiti i hatme, završna svečanost u mektebu na kraju školske godine. Budući da se rad pretežno bazira na terenskom istraživanju provedenom na širem području Bosne i Hercegovine, autor u radu donosi opis završnih ispita u mektebu i hatmi iz džemata Poriče, Bugojno, poslije čega se navode mjesne varijante iz drugih bosanskohercegovačkih džemata. Specifičnost hatmi u Bosanskoj krajini pokazana je na primjeru džemata Velagići – Pudin Han, Ključ.

Ključne riječi: vjerski običaji Bošnjaka, mekteb, mektepska nastava, Poriče, Velagići – Pudin Han, Fuad-ef. Bišić, hatme, završni ispiti

Djetinjstvo

U vjerničkoj bošnjačkoj porodici roditelji djetetu još od najranijeg doba nastoje omiliti islam. Sve poslove oko malodobnog djeteta, od dojenja preko presvlačenja odjeće i stavljanja u bešiku ili krevetić roditelji obavljaju učeći poluglasno *E'uzu* i *Bismillu* zazivajući pri tome Božije ime i tražeći Njegovu zaštitu za sebe

i dijete. Dok majka ili nana u naručju nježno uspavljuju dijete, često mu uz popularnu dječiju pjesmu:

*Tašun, tašun, tanana,
pala mačka s tavana...²,*

ubacuju dijelove ilahije na bosanskom:

*Kad ja pođoh u džamiju,
La ilabe illallah,
U džamiju sabah klanjat,
La ilabe illallah.³*

ili dio među Bošnjacima raširenog zikra na arapskom jeziku:

*Hasbi Rabbi džellelah
Ma fi kalbi gajrullah
Nur Muhammed sallallah
La ilabe illallah.⁴*

Čim dijete počne progovarati roditelji nastoje da ga nauče *E'uzu* i *Bismillu*. Starijima je prilično simpatično slušati djecu od dvije-tri godine kad

¹ Rad predstavlja dio šire studije o vjerskim običajima Bošnjaka.

² Popularna dječija pjesmica. Verzija pjesmice koja se može čuti u okolini Jajca:

*Tašun, tašun, tanana,
pala mačka s tavana,
i ubila Hasana.
Šuti, šuti, Hasane,
Sutra nam je nedjelja,
Zovnut ćemo međeda,
Međed će nam igrati,
Mi ćemo se smijati.*

Kazivala Paša Duranović u Divičanima, Jajce. Zabilježio Elvir Duranović.

³ Dio teksta ove poduže ilahije prema kazivanju Fatime Hodžić, udane Aličić, iz Matuzića kod Doboja:

*Kad ja pođo' u džamiju,
U džamiju sabah klanja',
Kad ja pođo' iz džamije,
Srete mene naš Muhammed,
Naš Muhammed, naš peygamber,
Di me srete tu mi reče:
'Znaš li, bolan, valja mr'jeti?,
Ovi svijet ostaviš,
Ovi svijest, jadan svijest,
Ovi insan, bijeli behar,
Pubni jadi, ode behar,
E tako je ovi insan!...*

Jednu verziju ove ilahije zabilježio je Ahmet Aličić. U komentaru uz tekst ilahije Aličić je zabilježio: "Ova se pjesma pjeva uz bešiku, a iza svakog se stiha dodaje: La ilaha illallah. Bilježeći opomenih kazivačicu nek to ispušta, da bi posao brže išao, a ona mi odgovori: "Stan, Boga ti, da usputile koji sevap zaradim." (Aličić, 1936/37, 55)

⁴ Čest refren u brojnim ilahijama u značenju:

*Meni dosta samo Allah,
U mom srcu samo Allah,
Bog je jedan samo Allah,
Moje svjetlo naš Peygamber,
La ilabe illallah.*

uče *E'uzu* ili *Bismillu* gutajući slogove, ili miješaju tekstove ovih formulacija pa započnu s: *E'uzubisimalla...* Kako dijete raste tako ga roditelji poučavaju složenijim dovama od kojih je među Bošnjacima, ali i šire, veoma popularna dova: *Rabbi jessir ve lā tu'assir. Rabbi temmim bi-l-hajr. Amin.*⁵ Zatim se dijete podučava da napamet nauči dovu s kojom započinje namaz: *Subhāneke Allāhumme ve bi hamdike...*, pa prvu suru u Kur'anu, *El-Fatih*u itd. Kad god nauči neku suru, roditelji nastoje njegov uspjeh pokazati rodbini i prijateljima, pa pozivaju dijete da u njihovom prisustvu prouči novu suru, što oduševljeni slušaoci najčešće poprate s: "*Mašallah!*" uz pristojni poklon u novcu.⁶

Cjelokupan islamski odgoj od najranije dječije dobi reguliše se shodno uputama Božijeg Poslanika, a.s., koji je u čuvenom hadisu zabilježenom u vjerodostojnim zbirkama svoje sljedbenike podučavao *imanu* (vjerovanju), *islamu* (vjerskim dužnostima) i *ihšanu* (odgoju kroz razvijanje svijesti o Božijoj sveprisutnosti)⁷.

U skladu s tim odvija se i odgoj djece od treće do pete godine. Djeca u ovoj dobi se, zbog toga što postoji mogućnost da glasno govore ili plaču te na taj način ometaju druge u molitvi, ne vode u džamiju na namaz, pa se vrlo često u bošnjačkom domaćinstvu može vidjeti slika oca ili majke kako dok klanjaju, pored njih, imitirajući im pokrete, klanja njihovo malodobno dijete. Od djeteta se išaretom traži da donese tesbih za zikr, a kada se uči namaska dova obavezno mu se pokazuje da i ono podigne ruke uz neizbježno podsticanje da izgovara *amin*, što roditeljima, ako se dijete zbog nečega ljuti, često ne polazi za rukom. No, u svakom

slučaju dijete se nakon namaza nagrađuje toplim roditeljskim zagrljajem.⁸

Tokom ramazana velika pažnja posvećuje se navikavanju djece na post i upoznavanju s vrijednostima šehri ramazana. Alija Nametak je zabilježio jednu pjesmicu koju su mostarska djeca pjevala poslije iftara, a prije teravije. Pjesmu je nepoznati pjesnik spjevao kako bi djeca od najranije dobi naučila prednost ramazana u odnosu na druge mjesece u godini. Ova pjesmica glasi:

*Kad Ramazan nastane,
svako dobro postane,
meleči se otvore,
šejtani se zatvore,
samo jedan ostane:
sikiricu nosa,
sitnu dicu gonja.*

(Nametak, 1976, 505)

Naravno, nikada se od malodobne djece, svejedno bio ramazan zimi ili ljeti, ne zahtijeva da poste cijeli dan, već im se post *našiva*. Šta to znači? Usljed živosti koja u to doba vlada u kući dijete se često i samo rano ujutro probudi na *sebur*, pa *ruča* sa starijima i na taj način se *pripremi* za post. Međutim, kada poslije jutarnjeg i podnevnog vremena provedenog u igri i zabavi dijete ogladni, majka ga odvede u praznu prostoriju gdje mu, skriveno od očiju drugih, uz savjet da o tome nikome ne priča, daje da jede i na taj način mu *našiva* post. Iza toga dijete nastavlja *postiti* provodeći vrijeme u igri i rasonodi, a post se *našiva* onoliko puta koliko je potrebno da dijete ne bude gladno.⁹ Kako dijete raste i jača, tako se i smanjuje broj *našivanja*, a kada prvi put stvarno isposti cijeli dan, roditelji ga obavezno daruju. O njegovom uspjehu obavještava se uža rodbina

poslanike te da vjeruješ u proživljenje na Sudnjem danu.' Ovak još upita: 'Šta je islam?' Odgovorio mu je: 'Islam je: da vjeruješ u Allaha i da Mu u Njegovoj božanstvenosti ništa ne pridružuješ, da obavljaš propisane namaze, da izdvojaš naredeni zekat i da postiš mjesec ramazan.' On još upita: 'A šta je ihšan?' On mu je odgovorio: 'Da robuješ Allahu kao da Ga vidiš, jer, iako ti Njega ne vidiš, on tebe vidi...' (El-Munzir, 2004, 8-9)

koja će kasnije u danima Ramazanskog bajrama dijete zbog toga posebno nagraditi. U dobi od pete do desete godine, pogotovo ako je ramazan zimi, dijete se ohrabruje da posti cijeli dan uz obećanje da će za to dobiti bogate poklone za Bajram, dok se, s druge strane, djetetu koje iz nekog razloga ne želi postiti *prijeti* da će cijeli Bajram provesti bez poklona zatvoreno u *hālī*¹⁰.¹¹ Širom Bosne i Hercegovine običaj je da se dijete, u skladu s mogućnostima roditelja, za Bajram bogato daruje, čime islamski blagdani u dječijoj svijesti dobijaju na velikom značaju.

Razvoju empatije i socijalne osjetljivosti kroz navikavanje na islamske norme tokom djetinjstva poklanja se velika pažnja. Očigledan primjer za to je podjela kurbanskog mesa kojeg u komšiluku uglavnom dijele djeca, često više njih. U Slapnici kod Kaknja kurbansko meso dijele starija djeca koja obavezno sa sobom povedu svoju mlađu braću ili sestre da prisustvuju tom činu, ali i da od komšije kome su predali kurbansko meso dobiju poklone u vidu sitnog novca, čokolade ili nekog drugog slatkša.¹²

Veliku podršku roditeljima u odgajanju malodobne djece u većim urbanim centrima poput: Sarajeva, Mostara, Zenice, Travnika i sl., pružaju obdaništa s islamskim predznakom koja najčešće osnivaju niži organi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Pored uobičajenih znanja i vještina karakterističnih za javna obdaništa, u ovim obdaništima djeca uz igru usvajaju i osnovna znanja o islamu. Budući da je ovaj tip obdaništa novina u našoj zemlji još uvijek se, za razliku od mekteba, nisu razvili neki karakteristični vjerski običaji povezani s njima.

⁵ "Bože olakšaj, a ne otežaj! Bože daj da dobro završi! Amin." (Mulahalilović, 2013, 23)

⁶ Kazivala Safija Malkić iz Sarajeva. Zabilježio Elvir Duranović.

⁷ Ebu Hurejre, r. a, kaže: "Jednog dana Allahov Poslanik, a. s., bio je među ljudima i tada mu je pristupio neki čovjek i upitao ga: 'Allahov Poslaniče, šta je to iman?' Odgovorio mu je: 'Da vjeruješ u Allaha, u Njegovu meleke, u Njegovu Knjigu i u susret s Njim, u Njegovu

⁸ Kazivala Safija Malkić iz Sarajeva. Zabilježio Elvir Duranović.

⁹ Kazivala Paša Duranović u Divičanima, Jajce. Zabilježio Elvir Duranović.

¹⁰ *Hāla* – Zahod, nužnik. (Škaljić, 1966, 303)

¹¹ Kazivala Paša Duranović u Divičanima, Jajce. Zabilježio Elvir Duranović.

¹² Kazivao Muris Hadžić iz Slapnice, općina Kakanj. Zabilježio Elvir Duranović.

Mekteb

Od XV stoljeća i širenja islama u Bosni i Hercegovini do danas šira znanja o vjeri bošnjačka djeca su stjecala u mektebu. Do pred kraj XIX stoljeća mekteb je bio jedina obavezna osnovna škola koju su pohađala muslimanska djeca. Tokom austrougarske vlasti dolazi do reforme konfesionalnog obrazovanja i osnivanja prvih narodnih osnovnih škola, vrlo brzo obavezujućih za svu djecu, dok je mektepska nastava, izuzme li se reformirana mektebi-ibtidajia, od tog doba postala dobrovoljna.¹³ Unatoč različitim pokušajima komunističkih vlasti da diskreditiraju mektepsku nastavu, jedno vrijeme tokom 50-ih godina XX stoljeća nastava u mektebima je bila zabranjena (*Glasnik*, 1952, 324-327), mekteb je opstao među Bošnjacima ne gubeći na značaju.

Danas se mektepska nastava širom Bosne i Hercegovine izvodi u solidno opremljenim učionicama i uz primjenu savremenih metodičko-didaktičkih sredstava. Budući da su djeca od šeste godine života obavezna radnim danima pohađati osnovnu školu, mektepska nastava uglavnom se održava vikendom u prijepodnevnom satima.

Nastava u mektebu koncipirana je na način da se steknu osnovna teorijska znanja o islamskom vjerovanju (iman), obredoslovlju (ibadat), lijepom ponašanju (ahlak) i historiji islama. Važan segment mektepske nastave predstavlja razvijanje vještina kroz praktičnu primjenu pravila učenja Kur'ana (tedžvid) i klanjanja namaza. I danas kao i nekada, nastavu u mektebu izvodi džematski imam ili muallima. (*Glasnik*, 2000, 721)

Nekadašnje običaje povezane s mektebom vjerno su opisivali Antun Hangi (Hangi, 1907, 134.145) i Hamdija Mulić koji je o ovoj temi napisao zaseban rad. (Mulić, 1939/40, 174-182) U odnosu na njih dvojicu, Enver Mulahalilović donosi kratki opis strukture završnih ispita – *hatmi* koja se, uz manje izmjene, sačuvala sve do današnjih dana. Budući da se mektepska nastava danas tek u

neznatnim aspektima razlikuje od nastave u osnovnim i srednjim školama, nekadašnjih običaja vezanih za sam boravak i rad u mektebu više nema. Preostali su jedino običaji vezani za završne ispite – *hatme*, koji su širom Bosne i Hercegovine uglavnom slični. Radi pojašnjenja, završni ispiti su ispiti koje na kraju svake školske godine na području jednog medžlisa provodi komisija koju imenuje glavni imam dotičnog medžlisa. Zadatak komisije je da obiđe sve mektebe i provjeri nivo usvojenog znanja kod djece za određenu mektepsku godinu. *Hatma* je učenje cijelog Kur'ana, od početka do kraja. (Škaljić, 1966, 320) *Hatmu* u mektebu uče djeca koja umiju čitati Kur'an. Ranije su svi običaji vezani za *hatme* u mektebu bili isključivo povezani s učenjem Kur'ana, odnosno dijete koje nije znalo učiti u Kur'anu nije moglo izaći na *hatme*. (Mulić, 1939/40, 174-182) U današnje vrijeme, pak, u mnogim medžlisima *hatma* je postala sinonim za završne ispite, pa se tako na *hatmama* mogu vidjeti i djeca koja ne znaju učiti u Kur'anu, što je ranije bilo nezamislivo. Na području MIZ Čapljina, naprimjer, sintagma *mektepska hatma* uopće se ne koristi, a mjesto *hatmi* u cijelosti su zauzeli *završni ispiti*.¹⁴ Mektepskom *hatmom* na području MIZ Zenica naziva se javno provjeravanje uspjeha svih polaznika mekteba tokom jedne školske godine. Za tu priliku formira se komisija koja obilazi sve džemate i javno u prisustvu roditelja provjerava teorijsko znanje i pravilno učenje Kur'ana. Nakon provedenih ispita, shodno pokazanom znanju djece, ocjenjuje se rad imama u mektebu za tu godinu. *Hatme* u Bosanskoj krajini po formi su slične *hatmama* u Zenici.¹⁵ No, za razliku od zeničke regije, na *hatme* u Krajini mogu izaći samo djeca koja su usvojila cjelokupno mektepsko gradivo i solidno poznaju arapsko pismo i pravila učenja Kur'ana.¹⁶ I u Sarajevu je mektepska *hatma* ustvari *završni ispit* koji se provodi na sličan način kao u zeničkom kraju s tim što se u Sarajevu djeca ne ispituju javno, već se to čini

bez prisustva roditelja i džematlija.¹⁷ U srednjoj Bosni mektepska *hatma* podrazumijeva džematsku svečanost u džamiji na kojoj, u prisustvu velikog broja džematlija, uglavnom nastupaju samo oni polaznici mekteba koji znaju učiti u Kur'anu i koji su tokom mektepske školske godine proučili *hatmu* – cijeli Kur'an. Prije ili poslije svečanosti *hatmi* obave se završni ispiti u mektebima bez prisustva posjetilaca. U nastavku ćemo opisati svečanost mektepskih *hatmi* u jednom džematu u srednjoj Bosni.

Svake godine posljednje nedjelje u maju u naselju Poriče, općina Bugojno, posebno je svečano. Taj dan održavaju se mektepske *hatme*. Fuad-ef. Bišić, dugogodišnji imam u džematu Poriče, zajedno s polaznicima mektepske nastave, za ovu svečanost priprema se tokom cijele školske godine, od početka septembra do kraja maja. Zavisno od uzrasta i nivoa znanja, polaznici mekteba podijeljeni su u različite grupe od prvog do devetog razreda. Obaveza je imama da sa svakom grupom obradi predviđeno gradivo koje uključuje i izučavanje arapske početnice, *sufare*, za mlade uzraste, dok stariji polaznici uz teorijsko znanje uče *hatmu* – cijeli Kur'an. Svoju *hatmu* polaznici mekteba u Poriču poklanjaju pred duše šesnaest šehida iz ovog džemata koji su svojim životima branili Bosnu i Hercegovinu od agresora 1992–1995. godine. Krajem aprila i početkom maja glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Bugojno formira komisiju sa zadatkom da obiđe sve mektebe i provede završne ispite na kojima se provjerava nivo usvojenog znanja u mektebu za tu godinu. Polaznici mekteba u Poriču, na radost svog imama, na završnom ispitu su

¹³ O razvoju školstva kod Bošnjaka vidi: (Ćurić, 1983)

¹⁴ Kazivao Irfan Ibrahimović u Čapljini. Zabilježio Elvir Duranović.

¹⁵ Kazivao Vehid Arnaut iz Arnauta, općina Zenica. Zabilježio Elvir Duranović.

¹⁶ Kazivao Mehmed Harčević iz Bužima. Zabilježio Elvir Duranović.

¹⁷ Kazivao Salih Meštrovac u Sarajevu. Zabilježio Elvir Duranović.



Darivanje djevojčica na mekterskim hatmama u Pudinom Hanu. Izvor: Album Atifa Vukčića iz Pudinog Hana.

pokazali solidno znanje. Pred njima je sada svečanost *hatmi* na kojoj će, neki od njih po prvi put, javno učiti Kur'an. Da bi se djeca što bolje pripremila za *hatme*, Fuad-ef. im je odabrao odlomke iz Kur'ana koje će javno učiti. Gotovo svakodnevno imam ih strpljivo preslušava ukazujući im na eventualne greške u učenju. Kako se približava termin održavanja *hatmi*, uzbuđenje u džematu postepeno raste. Svaki roditelj radostan je i ponosan na svoje dijete koje je uspješno savladati arapsko pismo i tokom godine, zajedno s ostalom djecom u mektebu, proučiti cijeli Kur'an. Svoju sreću žele podijeliti s najbližima pa na *hatme* pozivaju rodbinu, komšije i prijatelje. Nekoliko dana pred *hatme* temeljito se uređuje džamija, džamijsko dvorište i cijelo naselje, a posebno je živo u kućama djece koja učestvuju u *hatmama*. Njihovi roditelji pripremaju bogat ručak na koji će pozvati svoju rodbinu i prijatelje

nakon *hatmi*. Majke brižno biraju odjeću djeci. Za ovu priliku ženskoj djeci se kroje i šiju katovi od skupe svile, a muškoj djeci kupuju odijela, ili barem nove crne hlače s bijelom ili plavom košuljom. I Fuad-ef. se priprema. Iz Medžlisa IZ Bugojno donio je svjedočanstva (*šehada*) o učešću na *hatmama* koja će biti podijeljena djeci tokom svečanosti. U nedjelju neposredno pred podne-namaz rijeka vjernika sliva se prema poričkoj džamiji. U haremu džamije nalazi se šehidsko spomen-obilježje gdje se, uz prisustvo zvanica iz političkog, kulturnog i vjerskog života, prouči sura *El-Fatiba* pred duše šehida i održi kraći govor o važnosti čuvanja sjećanja na period agresije i veliku žrtvu šehida. Pred ezan u džamiji je već gužva i jedva da je moguće pronaći slobodno mjesto za namaz. U prvom safu su ahmedije. Glavni imam, imami s područja Bugojna i okoline došli su na *hatme* da podrže rad Fuad-ef., ali

i da budno motre kako djeca u Poriču uče u Kur'anu. Nakon klanjanja podne-namaza Fuad-ef. je ustao, zahvalio Allahu, dž.š., izgovorio blagoslov na Poslanika, a.s., poselamio prisutne, zahvalio im se na dolasku i upoznao ih s protokolom svečanosti.¹⁸ Godine 2009. *hatmu* je proučilo četrdeset troje (43) polaznika mekteba u Poriču, a za sedamnaestero (17) njih bila je to prva *hatma*. Za razliku od Bosanske krajine gdje dijete učestvuje na svečanosti *hatmi* samo jedanput u životu, u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine sva djeca koja su učila *hatmu* na kraju mekterske godine učestvuju na svečanosti pa su, naprimjer, te godine u Poriču svoju šestu *hatmu* učila četiri polaznika mekteba. (Mandžić, 2009, 17) Pošto je prisutne upoznao s programom svečanosti Fuad-ef. je pozvao djecu da priđu u

¹⁸ Zabilježio Elvir Duranović u Poriču 30.5.2009. godine.



Darivanje djevojčica na mektepskim hatmama u Pudinom Hanu. Izvor: Album Atifa Vukčića iz Pudinog Hana.

pročelje džamije i sjednu okrenuti prema džematlijama kako bi ih svi mogli vidjeti. Nasred džamije, ispred mihraba, postavljeni su stol i stolica na kojoj sjedi dijete dok javno uči Kur'an. Prije nego što bi otpočelo s učenjem Kur'ana, Fuad-ef. bi svako dijete prozvao po imenu i prezimenu uz kratko obavještenje o tome ko su mu roditelji, u koji razred škole ide i da li je bilo redovno na mektepskoj nastavi. Dječije učenje Kur'ana Fuad-ef. pomno sluša. Na svaki krivo izgovoreni harf malo se mršti, a dobro učenje popratni potvrđnim klimanjem glave. Nije neočekivano da dijete koje prvu godinu uči Kur'an pomalo zamuckuje i lošije izgovara harfove, ali je velika sramota da dijete koje pet ili šest godina izlazi na *hatme* čini takve greške. Svaki imam od toga strepi, a pritisak dodatno pojačava prisustvo velikog broja imama iz drugih džemata koji također prate učenje djece. Naravno, i roditelji sa zebnjom prate učenje svog djeteta, plašeći se da im dijete mnogo ne griješi jer znaju da će se

o tome još dugo u porodici pričati. Jasno je onda zašto s neskrivenim olakšanjem i radošću roditelji dočekaju njegov ili njen uspjeh. Pošto su sva djeca proučila svoje odlomke iz Kur'ana, te 2009. godine prigodno predavanje održao je glavni imam MIZ Bugojno Vehid-ef. Arnaut. On je u svom izlaganju govorio o značaju mekteba za odgoj i obrazovanje djece. Posebno je istakao nužnost razvijanja ljubavi prema Allahovom Poslaniku, a.s., njegovoj blagoslovljenoj porodici i učenju Kur'ana, što je u današnjim okolnostima teško ostvariti bez mekteba. Fuad-ef. je zatim zamolio glavnog imama da uruči svjedočanstva i prigodne poklone djeci, nakon čega su uspješniji polaznici mekteba proučili: suru *Ihlas* tri puta, te po jedanput sure *El-Felek*, *En-Nas*, *El-Fatih* i prvih pet ajeta sure *El-Bekare*. Hatmensku dovu proučio je hfz. Duranović. Iza toga je uslijedilo čestitanje. Fuad-ef. je čestitao svim roditeljima čija djeca su taj dan učestvovala u svečanosti *hatme*; imami su redom prilazili

Fuad-ef. čestitajući mu na još jednom ličnom i profesionalnom uspjehu; roditelji su grlili i ljubili svoju djecu darujući ih novcem i nakitom. Sve to vrijeme roditelji i džematlije prilazili su Fuad-ef. i čestitali mu na uspjehu. Uz čestitke, pojedini roditelji su imamu poklanjali prigodne darove. Veselje zbog uspješno okončanih *hatmi* nastavljeno je u porodičnoj kući uz obavezno darivanje djece i svečani ručak.¹⁹

Spomenuli smo da se svečanost mektepskih *hatmi* u Bosanskoj krajini razlikuje u odnosu na ostale dijelove naše zemlje. Pošto se na *hatmama* provjerava sveukupno znanje stečeno u mektebu, u Krajini na *hatme* izlaze samo starija djeca iz sedmog, osmog ili devetog razreda. To je razlog i zbog kojeg na *hatmama* u Krajini ne bude mnogo djece.²⁰ Kada imam u džematu

¹⁹ Zabilježio Elvir Duranović u Poriču 30.5.2009.

²⁰ Za jedanaest godina rada u džematu u Bosanskoj Krupi Ishak-ef. Sedić izveo je na *hatme* 165 djece.

Valagići – Pudin Han, MIZ Ključ, odluči održati *hatme*, on glavnom imamu prosljedi spisak djece za koju smatra da su osposobljena za taj čin. Glavni imam potom formira komisiju sa zadatkom da izvrši provjeru djece sa spiska i utvrdi da li posjeduju dovoljno znanja da mogu izaći na *hatme*. Pošto komisija završi s ispitivanjem, podnosi izvještaj glavnom imamu u kojem se poimenično navode imena djece koja su zadovoljila na ispitu i mogu izaći na *hatme*. Djeca koja nisu pokazala odgovarajuće znanje imat će priliku naredne godine ponovo izaći na ispit. *Hatme* u Pudinom Hanu otpočinju ujutro oko 10 sati i traju do pred podne. Na *hatmama* se djeca u prepunoj džamiji, uz prisustvo glavnog imama, imamā iz okolnih džemata, roditelja, rodbine i prijatelja, ponovo ispituju ista ili slična pitanja na koja su ranije već odgovarala pred komisijom. Svi prisutni pažljivo slušaju i klimanjem glave odobravaju svaki tačan odgovor. Za tu svečanu priliku, a sve s ciljem da se prisutnima pokaže nivo dječijeg poznavanja arapskog pisma i pravila učenja Kur'ana, obično se uči sura Ja-Sin. Pred kraj svečanosti glavni imam ili neko drugi održi predavanje, a zatim se djeci uruče diplome i prouči dova. Iza toga slijedi darivanje djece koje je u cijeloj Bosanskoj krajini, budući

da jedno dijete na *hatmama* učestvuje samo jednom u životu, posebno izdašno. Naime, kada se završe *hatme* u Pudinom Hanu, prisutne džematlije izađu iz džamije u kojoj ostaju samo imam, djeca koja su učestvovala na *hatmama* i njihovi roditelji. Imam tada preko razglasa najavljuje: "Iz džamije će sada izaći to i to dijete i njegovi roditelji". Dijete potom stane između roditelja, uzme ih ispod ruku i krene prema izlazu iz džamije. Dok oni prolaze kroz džamiju druga djeca i njihovi roditelji uče *Tekbiri-tešrik: Allahu ekber, Allahu ekber, La ilahe illallahu, Allahu ekber, Allahu ekber ve lillabi-l-hamd*, u kojem veličaju Dragog Allaha i zahvaljuju Mu se na blagodatima.

Na izlazu iz džamije dočekuje ih rodbina, komšije i prijatelji koji daruju dijete u novcu. Iako se posljednjih godina novčani dar sve češće stavlja u kovertu, u nekim mjestima još uvijek je prisutno kićenje djece novcem koji im se stavlja na marame, odjeću i sl. Djevojčicama se tom prilikom često daruje skupocjeni nakit kako bi se svojih *hatmi* kasnije rado prisjećale i Kur'anu vraćale. Nakon darivanja djece svako odlazi sa svojim gostima kući na svečani ručak. Prisutni imami najčešće idu imamu domaćinu na ručak i druženje.²¹ Budući da se *hatme* smatraju svojevrsnim maturalnim ispitom, djeca u Bosanskoj

krajini poslije uspješno okončanih *hatmi* uglavnom više ne pohađaju mekteb.²²

Kada uđu u mladalačko doba djeca koja su završila *hatme* nastavljaju se družiti s Kur'anom učeći *hatmu* (cijeli Kur'an) ili suru Ja-Sin pred duše umrlih članova svoje porodice, odnosno kroz učenje ili slušanje ramazanske mukabele.

Zaključak

Vjerski običaji Bošnjaka povezani s djetinjstvom i pohađanjem mekteba oslanjaju se na islamske propise o odgoju djece. Još od najranijeg djetinjstva religiozniji Bošnjaci nastoje svoju djecu naučiti osnovnim propisima islama i privikavati ih na njihovo izvršavanje. To se prvenstveno čini vlastitim primjerom, a zatim i indirektnim podučavanjem kroz pobožne pjesmice, prikladna usmjeravanja i darove. Uz upis u osnovnu školu religiozniji Bošnjaci obavezno svoju djecu upisuju u mekteb gdje imaju priliku steći formalna znanja i vještine o islamu, njegovim propisima, etičkim vrijednostima i njegovoj historiji. Poseban fokus u radu usmjeren je na završne ispite u mektebu i održavanje *hatmi*, svečane ceremonije završnih ispita. Na primjeru džemata Poriče, Bugojno, pokazali smo kako izgledaju *hatme* u srednjoj Bosni, a na specifičnost *hatmi* u Bosanskoj krajini ukazano je kroz primjer džemata Valagići – Pudin Han, Ključ.

²¹ Kazivao Atif Vučkić iz Pudinog Hana, općina Ključ. Zabilježio Elvir Duranović.

²² Kazivao Mehmed Harčević iz Bužima. Zabilježio Elvir Duranović.

Literatura

- (1952) "Zapisnik I redovnog zasjedanja Vakufskog sabora u Sarajevu održanog 16. novembra 1952. godine u saborskoj sali Vakufske direkcije u Sarajevu" *Glasnik VIS-a*, god. III, br. 8-9, str. 324-327.
- (2000) "Pravilnik o mektebima i mektebskoj nastavi", *Glasnik RIZ-a*, god. LXII, br. 7-8, str. 721.
- Aličić, Ahmet (1936-1937) "Kad ja pojdo u džamiju", *Novi Behar*, god. X, br. 4-5, str. 55.
- Čurić, Hajrudin (1983) *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- El-Munziriri (2004) *Muslimova zbirka hadisa – sažetak*, prijevod s arapskog Muhamed Mrahorović..., Sarajevo: El-Kalem.
- Hangi, Antun (1907) *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, drugo izdanje, Sarajevo.
- Mandžić, Azam (2009) "Mekteblije kao niska bisera", *Preporod*, br. 15/905, str. 17.
- Mulahalilović, Enver (2013) *Vjerski običaji Muslimana / Bošnjaka*, treće izdanje, Sarajevo: El-Kalem.
- Mulić, Hamdija (1939/1940) "Mekteb u našim narodnim običajima", *Novi Behar*, god. XIII, br. 13-18, str. 174-182.
- Nametak, Alija (1976) "Hadisko porijeklo jedne dječje pjesmice u Mostaru", *Glasnik VIS-a*, god. XXXIX, br. 5, str. 505.
- Škaljić, Abdulah (1966) *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

الموجز

الطفولة والكُتاب في العادات الدينية عند البشانقة

ألفير دورانوفيتش

يعرض الكاتب في هذا المقال العادات الدينية عند البشانقة المتعلقة بتربية الطفل ونموه وتعليمه في الكتاب في السياق المعاصر. ويركز المقال على الامتحانات النهائية وختم القرآن الكريم، وعلى الاحتفال الختامي في الكتاب في نهاية العام الدراسي. وبما أن المقال يركز في معظمه على دراسة ميدانية أجريت في مختلف أرجاء البوسنة والهرسك، فإن الكاتب يقدم في مقاله وصفا للامتحانات النهائية وختم القرآن الكريم في كتاب مسجد بوريتشي بمدينة بوغوينو، ثم يذكر الأشكال المحلية في جماعات مساجد أخرى في البوسنة والهرسك. وقد تم عرض مثال جماعة مسجد بودين خان في كليوتش، لعرض خصوصية ختم القرآن الكريم في منطقة بوسانسكا كرايينا.

الكلمات الرئيسية: العادات الدينية عند البشانقة، الكُتاب، دروس الكُتاب، بوريتشي، فيلاغيتشي بودين خان، الشيخ فؤاد بيشتيتش، ختم القرآن الكريم، الامتحان النهائي.

Summary

CHILDHOOD AND MAKTAB IN RELIGIOUS CUSTOMS OF BOSNIAKS

Elvir Duranović

In this article the author presents religious customs of Bosniaks regarding the upbringing of children and their attendance in maktab class in contemporary context. Final exams, *hatmas* (completion of reading of the entire text of the Qur'an) and maktab completion ceremonies are the main focus of the article. Since the work was mostly based on field-research, carried out in wider region of Bosnia and Herzegovina, the author brings accounts of final exams in maktab class and *hatmas* from *jamaats* (congregations): Poriče and Bugojno, followed by local variants of the ceremony from other localities in Bosnia and Herzegovina. Distinctiveness of *hatma* ceremony in Bosanska Krajina is presented in an example of *jamaat* Velagići – Pudin Han, Ključ.

Key words: religious customs of Bosniaks, *maktab*, *maktab class*, Poriče, Velagići – Pudin Han, Fuad-ef. Bišić, *hatmas*, final exam